

СУБ'ЄКТИВНІ ПРАВА БАТЬКІВ ЩОДО ДІТЕЙ ЗА ЧИННИМ ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

SUBJECTIVE RIGHTS OF PARENTS IN RESPECT OF CHILDREN UNDER THE CURRENT CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

Філонова Ю.М., к.ю.н.,
асистент кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0001-5250-5455

Цветкова П.В., студентка II курсу факультету слідчої та детективної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0009-0007-4242-6025

У статті здійснена спроба комплексного аналізу суб'єктивних прав батьків щодо дітей за чинним законодавством України. Автори розглядають Цивільний кодекс України як нормативно-правовий акт, що містить загальні норми та Сімейний кодекс України як нормативний акт, що містить спеціальні норми, що визначають межі суб'єктивних батьківських прав щодо дитини. У статті зазначені підстави виникнення батьківських прав, розкрито зміст цивільної правосуб'єктності батьків, що визначають можливість батьків набувати та здійснювати права та обов'язки щодо дітей. Згадано принципи добросовісності, справедливості та розумності, які визначають межі здійснення прав батьків та які закріплені в Цивільному кодексі України. Підкреслене методологічне значення принципів як основоположних засад при вирішенні спірних питань, у випадках відсутності прямих норм регулювання сімейних відносин. Приділено увагу і ролі органів опіка та піклування та суду, які виступають гарантом дотримання якнайкращих інтересів дитини у всіх ситуаціях, зокрема у випадках, коли між батьками виникають конфлікти щодо виховання та визначення місця проживання дитини з одним з батьків. Авторки наголошують на тому, що свобода здійснення суб'єктивних батьківських прав щодо дитини не є абсолютною, оскільки порушення інтересів дитини тягне за собою негативні юридичні наслідки у вигляді позбавлення або обмеження батьківських прав. Цивільно-правова відповідальність у сімейних відносинах розглядається як специфічний прояв цивільно-правового примусу, що реалізується в межах сімейних правовідносин з урахуванням їх особистісного та соціально значущого характеру. Така відповідальність охоплює сукупність передбачених законодавством заходів юридичного примусу, спрямованих на охорону та захист сімейних прав і законних інтересів, передусім інтересів дитини, шляхом обмеження, припинення або трансформації суб'єктивних батьківських прав, а також шляхом покладення додаткових юридичних обов'язків на правопорушника. Водночас підкреслюється, що морально-етичний вплив, традиційно притаманний сімейним відносинам, перебуває поза межами механізму державного примусу та не належить до цивільно-правової відповідальності у вузькому значенні.

Особливу увагу приділено аналізу сучасної судової практики Верховного Суду, що підтверджує пріоритетне застосування принципу якнайкращих інтересів дитини при вирішенні сімейних спорів. У висновку авторки зазначають, що цивільно-правові засади побудовані на ключових принципах приватного права – автономії волі, рівності сторін та добросовісності, та формують методологічну основу сімейних правовідносин. Саме ці принципи забезпечують належний баланс між автономією волі батьків та правами дитини. У межах такого підходу реалізується і принцип забезпечення захисту прав учасників сімейних відносин, як одна з фундаментальних засад приватного права.

Ключові слова: цивільне право, сімейне право, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, суб'єктивні права, суб'єктивні права батьків, інтереси дитини, правовідносини, здійснення батьківських прав, судовий захист порушених прав та інтересів, примус в цивільному праві України.

This article undertakes a comprehensive analysis of parents' subjective rights in relation to children under the current legislation of Ukraine. The authors examine the Civil Code of Ukraine as a normative legal act containing general provisions, and the Family Code of Ukraine as a special normative act establishing the specific limits of parents' subjective rights with respect to a child. The article identifies the grounds for the emergence of parental rights and раскрывает the content of parents' civil legal personality, which determines their capacity to acquire and exercise rights and obligations in relation to children. Special attention is paid to the principles of good faith, fairness, and reasonableness, enshrined in the Civil Code of Ukraine, which define the limits of the exercise of parental rights. The methodological significance of these principles is emphasized as fundamental guidelines for resolving disputed issues in the absence of direct legal regulation of family relations. The role of guardianship and trusteeship authorities, as well as courts, is also analyzed as a key guarantee for ensuring the best interests of the child in all situations, particularly in cases of parental disputes concerning upbringing and the determination of the child's place of residence. The authors stress that the freedom to exercise parents' subjective rights with respect to a child is not absolute, since violations of the child's interests entail negative legal consequences in the form of deprivation or restriction of parental rights. Civil liability in family relations is considered as a specific manifestation of civil-law coercion, implemented within family legal relations while taking into account their personal and socially significant nature. Such liability encompasses a set of statutory coercive legal measures aimed at the protection and safeguarding of family rights and legitimate interests, primarily the interests of the child, through the restriction, termination, or transformation of parents' subjective rights, as well as through the imposition of additional legal obligations on the offender. At the same time, it is emphasized that moral and ethical influence, traditionally inherent in family relations, lies outside the mechanism of state coercion and does not constitute civil liability in the strict legal sense. Particular attention is devoted to the analysis of contemporary case law of the Supreme Court, which confirms the priority application of the principle of the best interests of the child in the resolution of family disputes. In conclusion, the authors note that civil-law foundations are built upon the key principles of private law – autonomy of will, equality of the parties, and good faith – which form the methodological basis of family legal relations. These principles ensure a proper balance between parental autonomy and the rights of the child. Within this framework, the principle of ensuring the protection of the rights of participants in family relations is also realized as one of the fundamental principles of private law.

Key words: civil law, family law, Family Code of Ukraine, Civil Code of Ukraine, subjective rights, parents' subjective rights, best interests of the child, legal relations, exercise of parental rights, judicial protection of violated rights and interests, coercion in civil law of Ukraine.

Постановка проблеми. Інститут батьківства на сьогодні є одним з найважливіших елементів суспільного життя, а правове регулювання сімейних відносин має особливе значення, оскільки має гарантувати забезпечення балансу між інтересом батьків та дитини, саме тому важливим є з'ясування приватно-правової природи сімейних відносин (включно з батьківськими правами), визначення межі здійснення суб'єктивних прав батьків у контексті поширення на батьківські відносини принципів вітчизняного цивільного законодавства та встановлення ефективних способів захисту порушених прав та інтересів як батьків так і дітей.

Мета. Розкрити юридичну природу суб'єктивних батьківських прав, визначити межі їх здійснення та ефективні цивільно-правові механізми їх захисту, зокрема з урахуванням положень Цивільного кодексу України.

Виклад основного матеріалу. У питанні регулювання сімейних відносин фундаментальною є роль цивільного права, оскільки згідно з чинною редакцією ст. 8 Сімейного кодексу України (далі – СКУ): 1. Якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин.

Основоположні засади виникнення та здійснення суб'єктивних цивільних прав та юридичних обов'язків закріплюються в Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ), а саме в Книзі першій – «Загальні положення». Відповідно до статті 11-2 ЦКУ підставами для виникнення цивільних прав та обов'язків є договори та інші правові чини, створення літературних та художніх творів, винаходів, інших результатів інтелектуальної чи творчої діяльності, завдання майнової та моральної шкоди іншій особі, інші юридичні факти. Для виникнення батьківських прав юридичними фактами є народження дитини, усиновлення, рішення суду або інші акти органів державної влади, що підтверджують юридичний статус батьків. Як зазначено в статті 121 СКУ, права та обов'язки батьків та дитини обґрунтовані походженням дитини від них, що засвідчено органом державної реєстрації актів цивільного стану.

Особистим немайновим правом і обов'язком батьків та дітей присвячено Главу 13 СКУ. Відповідно до цієї глави СКУ до суб'єктивних прав батьків щодо дитини входять право на визначення імені, прізвища, по батькові (відповідно статті 145, 146, 147 СКУ), право щодо виховання дитини (стаття 151 СКУ), право на спілкування з дитиною (стаття 153 СКУ), право на захист дитини (стаття 154 СКУ), право визначати місце проживання дитини (стаття 160 СКУ), право батьків на відібрання малолітньої дитини від інших осіб (стаття 163 СКУ).

Оскільки важливими джерелами сімейного права є ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори, положення СКУ корелюють з Конвенцією ООН про права дитини, що набула чинності для України 27.09.1991 року. Відповідно до Конвенції ООН про права дитини: стаття 5 закріплює право батьків належним чином управляти і керувати дитиною щодо здійснення визнаних цією Конвенцією прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються; стаття 7 закріплює право дитини знати своїх батьків та отримувати від них піклування, що відповідає суб'єктивним правам батьків закріплених в СКУ статтями 151, 153; стаття 9 закріплює, що дитина не має розлучатися з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини, що відповідає суб'єктивним правам батьків закріплених в СКУ статтями 153, 151, 160, 161, 162, тощо; стаття 18 Конвенції закріплює рівність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків

батьків щодо дитини, що цілком узгоджується зі статтею 141 СКУ; та інші. Аналіз положень СКУ та Конвенції ООН про права дитини свідчить про високий рівень інтегрованості міжнародних стандартів у національне сімейне законодавство про суб'єктивні права батьків щодо дітей.

Здійснення цивільних прав є безпосередньою їх реалізацією, статтею 12-1 ЦКУ встановлено: 1. Особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Це безпосередньо стосується і батьків: вони мають право виховувати дитину на власний розсуд, але при цьому не можуть зловживати своїм правом, порушуючи таким чином інтереси дитини або другого з батьків.

Варто зазначити, що суб'єктивне право завжди супроводжується кореспондуючими юридичними обов'язками, наприклад: право батьків на виховання дитини нерозривно пов'язане з обов'язком забезпечувати належні умови для її розвитку (відповідно до статей 150, 151, 152, 155 СКУ), а з іншого боку право дитини на утримання тягне за собою обов'язок батьків його сплачувати (відповідно до статей 180, 181, 188 СКУ).

Здатність мати цивільні права та обов'язки, тобто цивільну правоздатність, мають усі фізичні особи від моменту народження до моменту смерті, що закріплено у статті 25 ЦКУ. Правоздатність батьків проявляється у здатності набувати статусу батька чи матері та мати пов'язані з цим статусом права та обов'язки (стаття 141 СКУ).

Відповідно здатність своїми діями набувати та самостійно здійснювати цивільні права, нести відповідальність за невиконання обов'язків є цивільною дієздатністю фізичної особи, згідно з статтею 30 ЦКУ. В главі 2 Сімейного кодексу України «Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків», зокрема, в ст. ст. 14, 16, 17 закріплені норми, щодо здійснення сімейних прав. Законодавець вказує на те, що сімейні права тісно пов'язані з особою і відповідно не можуть бути передані іншій особі. У разі якщо особа не може самостійно здійснювати свої права (дитина, особа з обмеженою дієздатністю), ці права здійснюють такі суб'єкти як батьки, піклувальник. Окремо СК України визначає особливості здійснення сімейних прав неповнолітніми батьками (ст. 16 СК України) та надання органом опіки та піклування допомоги особам у здійсненні ними своїх сімейних прав та виконанні сімейних обов'язків (ст. 17 СК України) [1, с. 278].

Таким чином, юридична природа правосуб'єктності батьків як учасників приватних відносин полягає в її подвійній спрямованості. У межах сімейних правовідносин правосуб'єктність батьків означає їхню здатність бути носіями батьківських прав і обов'язків, що виникають із факту походження дитини та ґрунтуються на особистих немайнових відносинах між батьками й дитиною (виховання, піклування, вибір місця проживання, освіти тощо). У цивільних правовідносинах правосуб'єктність батьків проявляється у їхній здатності виступати законними представниками дитини, укладати правочини в її інтересах, звертатися до суду для захисту її прав і законних інтересів, а також реалізовувати власні майнові права, що виникають у зв'язку із сімейними відносинами (наприклад, право вимагати відшкодування шкоди, заподіяної дитині). Втім, таке розмежування є певною мірою штучним, оскільки сімейна та цивільна правосуб'єктність батьків тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені. Батьківські права й обов'язки, що виникають у сфері сімейних правовідносин, нерозривно пов'язані з можливістю їх здійснення та захисту у цивільно-правовій площині. По суті, сімейна правосуб'єктність формує матеріально-правову основу юридичного статусу батьків, тоді як цивільна забезпечує процесуально-правові та майнові механізми реалізації цього статусу. Зокрема, можливість батьків звертатися до суду, укладати правочини чи вимагати відшкодування шкоди є продовженням здійснення батьківських прав.

Враховуючи вищевикладене сімейне право в Україні сьогодні визнається окремою галуззю права, що регулює відносини між членами сім'ї, проте у процесі рекодифікації ЦКУ обговорюється можливість включення СКУ до ЦКУ як окремої книги за моделлю Кодексу Наполеона. Однак такий підхід може ускладнити правозастосування, оскільки сімейні правовідносини охоплюють різні кола суб'єктів: «батьки – дитина», «батьки – батьки», а також зовнішні цивільні відносини, де батьки виступають представниками дитини стосовно третіх осіб. Збереження окремого СКУ дозволяє враховувати ці особливості, забезпечуючи спеціалізований правовий захист та уникаючи колізій з цивільно-правовими нормами.

Загальні принципи цивільного права є методологічною базою для сімейних правовідносин. Загальні засади цивільного законодавства закріплені в статті 3 ЦКУ: 1. Загальними засадами цивільного законодавства є:

- 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;
- 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;
- 3) свобода договору;
- 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;
- 5) судовий захист цивільного права та інтересу;
- 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Чинний ЦКУ містить обмежений перелік загальних принципів цивільного законодавства, серед яких безпосереднє значення для сімейних відносин мають лише принципи неприпустимості втручання в особисте життя, свободи договору та вимоги справедливості, добросовісності та розумності. Натомість законопроект нового ЦКУ суттєво розширює та конкретизує систему принципів приватного права, що важливо для визначення змісту та меж суб'єктивних прав батьків. Зокрема, були додані нові фундаментальні принципи, такі як принципи юридичної рівності та недискримінації, приватної автономії та диспозитивності, які прямо окреслюють рівність матері та батька та закріплюють можливість самостійного регулювання значної частини сімейних відносин. Важливою зміною є також виявлення неприпустимості втручання в сімейне життя, що відповідає сучасному розумінню правового захисту приватного життя та практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Додана заборона зловживання правами та отримання вигоди від несправедливої поведінки посилює орієнтацію законодавства на найкращі інтереси дитини та обмежує можливість маніпулятивного використання батьківських прав. Як наслідок, законопроект формує більш чітку та сучасну методологічну базу реалізації та обмеження суб'єктивних прав батьків стосовно дітей, роблячи регулювання більш узгодженим з європейськими стандартами та потребами сімейних правовідносин. Загалом законопроект формує більш комплексну та сучасну основу для розуміння суб'єктивних прав батьків, забезпечення їх належного здійснення у межах, що відповідають правам та інтересам дитини. Таким чином ці принципи забезпечують у сімейному праві: невтручання третіх осіб у сімейні відносини, виховання, безперешкодне спілкування з дитиною; право дитини на спадкове та подароване майно, право батьків розпоряджатися майном, не порушуючи інтересів дитини; батьки мають право на укладання угод стосовно порядку виховання дитини, забезпечення нормальних умов для розвитку; право батьків забезпечувати матеріальні потреби дитини через власну діяльність, що приносить доходи; захист сімейного права через суд; вимогу добросовісності, справедливості, та розумності в тому числі при вирішенні спорів через суд.

Слід погодитися із тим, що принципи – це не тільки чинник, що дозволяє виокремити галузь цивільного права, а й у її рамках – робочі механізми, за допомогою яких визначаються межі можливої та належної поведінки учас-

ників цивільно-правових відносин [2, с. 12]. Методологічна роль принципів полягає у допомозі при вирішенні спірних питань за відсутності прямих норм регулювання та тлумаченні СКУ, а також формуванні правової культури батьківства з повагою до інтересів дитини та іншого з батьків.

Принципи цивільного законодавства не лише визначають зміст правового регулювання, а й безпосередньо впливають на механізм здійснення суб'єктивних прав, адже саме через здійснення принципи набувають практичного значення. У цьому контексті доцільно детальніше розглянути, як положення 12 та 13 статей ЦКУ застосовуються у сімейних правовідносинах.

Відповідно до статті 12 ЦКУ особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд, у межах встановлених договором або законом; згідно з статтею 13 ЦКУ здійснення цивільних прав має відбуватись у межах їх призначення та з дотриманням прав інших осіб, моральних засад суспільства. Ці положення застосовуються до прав батьків щодо дітей та закріплені у Главі 13 СКУ. Типовими прикладами є право: на виховання дитини, на вибір навчального закладу, визначати місце проживання дитини, захищати інтереси дитини. Наведемо приклад здійснення прав батьків у межах ЦКУ: батьки на власний розсуд обирають заклад дошкільної освіти для дитини (стаття 12 ЦКУ здійснення прав вільно та на власний розсуд), але цей вибір не має суперечити інтересам дитини (стаття 13 ЦКУ – здійснення цивільних прав з дотриманням прав інших осіб, моральних засад). Якщо ж вибір навчального закладу здійснюється всупереч інтересам дитини такі дії можуть виходити за межі належного здійснення прав і набувати ознак зловживання.

Специфіка сімейних правовідносин полягає з одного боку у невтручанні держави у сімейне та приватне життя, що закріплено в статті 32 Конституції України та ратифікованій Європейській конвенції з прав людини стаття 8, а з іншого контролю задля запобіганню та усуненню порушень стосовно прав та інтересів дитини. Поеднання цих двох протилежних функцій є важливим, оскільки у сімейних спорах, що стосуються дітей, діти вважаються вразливою категорією, держава виступає гарантом дотримання їхніх прав: запобігання насильству, зловживанням, тощо, законодавчі норми надають органам опіки та суду можливість втручатись, коли існує загроза інтересам дитини.

І в Цивільному кодексі України, і в Сімейному кодексі України відсутні визначення термінів «зловживання правом», що є загальним поняттям, та «зловживання батьківськими правами». У науковій літературі під зловживанням правом розуміють використання свого права зі злими намірами; вид правопорушення [3, с. 74].

Оскільки свобода здійснення батьківських прав не є абсолютною, між правомірним здійсненням та зловживання є певні межі. Як зазначає Є. О. Мічурін, «суб'єктивне цивільне право іманентно охоплює поняття межі, яка й окреслює коло повноважень особи, визначає свободу її дій у середині цієї межі. Межі суб'єктивного цивільного права зазнають дію механізму правового регулювання, відповідно до чого для окремих прав визначаються обмеження, які не впливають на можливість здійснення суб'єктивного цивільного права як такої, втім здатні ускладнювати здійснення особою суб'єктивного цивільного права» [4, с. 110]. Тобто можна зробити висновок, що статті 12 та 13 ЦКУ встановлюють межі, вихід за які є зловживанням права. Межі є більш загальним поняттям порівняно з обмеженням права, тобто в середині меж устанавлюються правові обмеження. Межі здійснення права можуть лише впливати на здійснення права, вказувати на правоздатність. Обмеження визначають неможливість здійснення прав на певному етапі. Відповідно СКУ встановлює межі здійснення суб'єктивних прав батьків статтею 155-2: Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини. Порушення

цієї чіткої межі тягне за собою відповідні обмеження, у вигляді тимчасового звуження прав батьків у питаннях виховання, навчання чи проживання дитини. Відповідно до статей 164–166 Сімейного кодексу України у разі грубого порушення прав чи законних інтересів дитини застосовується спеціальний юридичний механізм відповідальності, притаманний виключно сімейним правовідносинам, – позбавлення батьківських прав, що є найсуворішим заходом сімейно-правової відповідальності, що означає юридичне позбавлення суб'єктивного права батьків на виховання та піклування про дитину, як особистих немайнових прав яке при цьому не впливає на обов'язок утримувати дитину відповідно до Глави 15 СКУ, крім того згідно з практикою Верховного Суду позбавлення батьківських прав не тягне невідворотних наслідків, оскільки не позбавляє особу, яка позбавлена батьківських прав, на спілкування з дитиною і побачення з нею, а також права на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав. Цивільно-правова відповідальність у сімейних відносинах як специфічний прояв цивільно-правового примусу, що реалізується в межах сімейних правовідносин з урахуванням їх особистісного та соціально значущого характеру. Вона охоплює сукупність передбачених чинним законодавством заходів юридичного примусу, спрямованих на охорону та захист сімейних прав та інтересів, передусім інтересів дитини, шляхом обмеження, припинення або трансформації суб'єктивних сімейних прав, а також юридичних можливостей шляхом покладення додаткових обов'язків на правопорушника. Водночас заходи цивільно-правової відповідальності у цій сфері не зводяться виключно до юридичних санкцій. У сімейному праві поряд із юридично забезпечуваними заходами (обмеження, позбавлення, обтяження прав) традиційно функціонує морально-етичний компонент впливу, який, однак, за своєю природою не може бути забезпечений державним примусом і не належить до сфери цивільно-правової відповідальності у вузькому значенні. Такий моральний осуд або соціальна оцінка поведінки перебувають поза межами правового механізму примусу, що є принципово важливим для коректного розмежування юридичної та позаюридичної відповідальності.

Як форма цивільно-правового примусу сімейно-правова відповідальність характеризується втручанням держави у сферу суб'єктивних прав батьків з метою їх захисту або відновлення порушеного балансу інтересів, але без застосування каральних заходів, притаманної публічно-правовій відповідальності.

Разом із тим, батьки також мають право на захист своїх законних прав та інтересів, якщо хтось незаконно втручається у їхнє здійснення. Такий захист може здійснюватися через звернення до суду та органів опіки, що забезпечують баланс між інтересами дитини та правами батьків.

Відповідно до статті 15-1 ЦКУ кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування. Глава 3 ЦКУ присвячена захисту цивільних прав та інтересів, передбачає зокрема судовий, адміністративний з боку уповноважених органів та посадових осіб, нотаріальний захисту, а також самозахист. Мета захисту є відновлення порушеного права, усунення наслідків порушення та забезпечення справедливості стосовно кожної сторони.

Стаття 8 СКУ передбачає, що якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Отже, хоча сімейні відносини регулюються спеціальним кодифікованим нормативно правовим актом – СКУ, у багатьох випадках можна застосовувати цивільно-правові засоби захисту. Поширенням прикладом порушення батьківських прав є створення перешкод

одним із батьків у спілкуванні іншого з дитиною, у такій ситуації той із батьків, чиє право на участь у вихованні та особистому спілкуванні порушується, має право застосувати цивільно-правовий спосіб захисту – звернення до суду з позовом про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та визначення способу його реалізації. Суд, розглядаючи таку справу, встановлює порядок участі батьків у вихованні, враховуючи найкращі інтереси дитини, характер взаємин між сторонами та необхідність забезпечення стабільного емоційного зв'язку з обома батьками. Оскільки, відповідно до статті 159 СКУ якщо той із батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та у її вихованні, другий із батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод. Під час розгляду судом спорів між батьками щодо виховання дитини орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні (ч. 6 ст. 19 Сімейного кодексу України). Суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування. В окремих випадках, якщо це викликано інтересами дитини, суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи [5].

Красицька Л. В. у своїй праці щодо захисту сімейних прав дитини ЄСПЛ підкреслює важливу роль судової форми захисту у сімейному праві з урахуванням Закону України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 і 11 до Конвенції. Згідно зі ст. 17 Закону України від 23.02.2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [6].

У питанні застосування практики ЄСПЛ варто зауважити, що Соловійов О.В. доцільно підкреслює «обережність» національних судів щодо застосування рішень ЄСПЛ як джерела права, хоча є правові підстави для цього. Варто зауважити відносно позитивну динаміку порівняно з попередніми роками, оскільки наразі судді Верховного Суду України (далі – ВСУ) аналізують практику ЄСПЛ, про що свідчать огляди рішень ЄСПЛ, що здійснюються безпосередньо суддями, проте наразі практиці стосовно сімейних спорів приділяється обмежена увага.

В умовах обмеженого застосування практики ЄСПЛ у сімейних спорах українські судді, як правило, орієнтуються на національну судову практику, насамперед рішення ВСУ, що обумовлено прагненням забезпечити стабільність та єдність судової практики. Враховуючи узагальнення судової практики ВСУ за 2024 рік щодо сімейних спорів [7], суд підкреслює, що у центрі кожного сімейного спору має стояти найкращий інтерес дитини, а не суперечності між батьками. ВС підкреслює невід'ємність права дитини на спілкування з обома батьками, але не виключає його обмеження за наявності ризиків для безпеки та психоемоційного стану дитини. При вирішенні спорів про місце проживання, участь у вихованні, позбавлення батьківських прав, виїзд за кордон, тощо суди мають враховувати як юридичні так і психологічні аспекти, думку дитини та умови її розвитку. ВС акцентує увагу на застосуванні принципів закріплених в статті 3 ЦКУ під час вирішення таких спорів. Загалом практика ВС 2024 року підкреслює зорієнтованість судів на якнайкраще забезпечення інтересів дитини.

Висновок. Отже, інститут батьківства має комплексну правову природу, поєднуючи елементи цивільного

та сімейного права, що забезпечує всебічний захист прав батьків та інтересів дитини. До суб'єктивних прав батьків щодо дітей відносяться: право на виховання дитини, визначення її імені та прізвища, право на спілкування з дитиною, право на захист дитини, право визначати місце проживання та інші права, передбачені в СКУ. Сімейні правовідносини мають специфіку поєднання 2 протилежних функцій держави: з одного боку, держава не повинна втручатись у сімейне та приватне життя, гарантуючи автономію волі батьків, а з іншого – вона забезпечує контроль за дотриманням прав та інтересів дитини, втручаючись у разі загрози її безпеці, здоров'ю, розвитку.

Цивільно-правові засади є методологічною основою для врегулювання сімейних правовідносин і визначення меж здійснення батьківських прав. Межі реалізації таких прав встановлюються з урахуванням інтересів дитини, порушення яких може тягнути за собою обмеження або позбавлення батьківських прав, однак навіть у таких випадках передбачена можливість збереження права на

спілкування та звернення до суду для поновлення батьківських прав. У разі порушення суб'єктивних прав батьків, вони можуть захищати їх у встановленому законом порядку.

Важливим є інтегрування вітчизняного цивільного законодавства з міжнародними стандартами: положення СКУ корелюють із Конвенцією ООН про права дитини, а судова практика ВС враховує пріоритет інтересів дитини при вирішенні сімейних спорів, орієнтуючись на міжнародні стандарти та національні принципи цивільного права.

Таким чином, взаємодія цивільного та сімейного права з урахуванням міжнародних стандартів є необхідною, оскільки дозволяє визначити межі здійснення суб'єктивних прав батьків, гарантує захист інтересів дитини, забезпечує комплексний правовий захист усіх учасників сімейних правовідносин для підтримання балансу між автономією волі батьків та правами дитини, оскільки ЦКУ формує методологічну та принципову основу для СКУ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сердечна І. Л. До питання про поняття здійснення суб'єктивних сімейних прав. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 277–281. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294486/287271> (дата звернення: 14.10.2025).
2. Борисова І. Б. Базові принципи цивільного права в Україні. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2018. С. 12–15. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/1.pdf (дата звернення: 14.10.2025).
3. Юшкевич О. Г. Зловживання батьківськими правами: загальна характеристика, форми та види. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 71–82. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f394d56e-4fef-4ccb-ab20-59a8f44c230b/content> (дата звернення: 14.10.2025).
4. Слома В., Москалюк Н. Межі та обмеження здійснення цивільних прав. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 2. С. 109–114. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1388> (дата звернення: 14.10.2025).
5. Що робити батькові чи матері, якщо йому чи їй перешкоджають у зустрічах з дитиною? *Безоплатна правнича допомога*: веб-сайт. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/shho-robyty-batkovi-chy-materi-yakshho-jomu-chy-yij-pereshkodzhayut-u-zustrichah-z-dytnoyu/> (дата звернення: 14.10.2025).
6. Красицька Л. Захист сімейних прав дитини Європейським судом з прав людини. *Вісник Донецького національного університету*. 2011. № 2. С. 263–265. URL: <https://jvestnik-c.donnu.edu.ua/article/view/4221> (дата звернення: 14.10.2025).
7. Синельников Є. *Верховний Суд України. Актуальна судова практика у справах щодо дітей*. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Akt_sud_prakt_Ditu_10_2024.pdf (дата звернення: 14.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
 Дата публікації: 31.12.2025